

Юрій ПЕЛЕХ,

*кандидат педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків,*

Тамара ПАГУТА,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
декан педагогічного факультету,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука*

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ

Анотація

Стаття присвячена професійній підготовці майбутнього вчителя початкових класів на сучасному етапі розвитку освіти. Звертається увага на якість підготовки майбутніх вчителів та формування в них професійних компетентностей.

Ключові слова: професійна підготовка, професійна компетентність, якість освіти, Болонський процес.

Аннотация

Статья посвящена профессиональной подготовке будущего учителя начальных классов на современном этапе развития образования. Обращается внимание на качество подготовки будущих учителей и формирования в них профессиональных компетентностей.

Annotation

The article is devoted professional preparation of future teacher of initial classes on the modern stage of development of education. Attention applies on quality of preparation of future teachers and forming in them professional competence.

Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю осмислити місце і роль вчителя в сучасному освітньому просторі. Як відомо, Болонський процес - це своєрідний рух освітніх національних систем до єдиних критеріїв стандартів, єдиного європейського наукового і освітнього простору, поліпшення працевлаштування, мобільності громадян на європейському ринку праці, а головне - піднят-

тя конкурентоспроможності європейської вищої школи, а також підвищення ролі європейської вищої освіти і науки у соціальних перетвореннях у світовому вимірі. Болонська конвенція (1999) визначила пріоритети Зони Європейської вищої освіти в межах до 2010 року. Вона сприяє виробленню європейського бачення у вищій освіті, особливо стосовно розвитку навчальних планів, співпраці, схем мобільності, спільних програм навчання, практичної підготовки й впровадження наукових підходів. Основна мета - полегшення доступу студентам навчальних закладів до освітніх ресурсів та ринків праці інших країн. Здійснення даного завдання передбачає взаємне зняття будь-яких принципових обмежень на контакти й обміни, на поширення інформації. Суть Болонського процесу полягає у формуванні на перспективу загальноєвропейської системи вищої освіти, названої Зоною Європейської вищої освіти, що ґрунтується на спільності фундаментальних принципів функціонування. Хоча варто зазначити деяку суперечливість цього процесу та те, що окремі європейські елітарні вузи відмовилися брати участь у ньому. Цей процес добровільний, полісуб'єктивний; такий, що ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури; він не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи; багатоваріантний, гнучкий, відкритий, поступовий.

Водночас участь системи вищої освіти України в Болонських перетвореннях має бути спрямована лише на її розвиток і набуття нових якісних ознак, а не на втрату кращих традицій, зниження національних стандартів її якості. Орієнтація на Болонський процес не має призводити до надмірної перебудови вітчизняної системи освіти. Навпаки, її стан треба глибоко осмислити, порівнявши з європейськими критеріями і стандартами, та визначити можливості її вдосконалення на новому етапі. При цьому еволюцію системи освіти не слід відокремлювати від інших сфер суспільства. Вона має розвиватися в гармонійному взаємозв'язку з суспільством в цілому беручи на себе роль його провідника.

Окремі аспекти проблеми, що стала предметом розгляду, досліджуються в роботах Н.Авшенюк, В.Кременя, Ю.Кіщенко, К.Корсака, Н.Лавриченко, О.Локшиної, А.Парінова, Л.Пуховської, І.Самойлюкевич, О.Сухомлинської та деяких інших українських науковців. Однак євроінтеграційні процеси у сфері освіти розвиваються дуже

динамічно, що зумовлює все нове і нове звернення до цієї проблеми.

В українській педагогічній літературі останніх років до проблеми формування особистості сучасного вчителя звертались такі вчені, як С. Гончаренко, Л. Губерський, М. Євтух, В. Журавський, І. Зязюн, В. Кремень, О. Савченко, О. Сердюк, І. Надольний, В. Огнев'юкта інші.

У педагогіці та психології вищої школи неперервно досліджується професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя початкових класів як компетентного, здатного до саморозвитку: підготовка майбутнього вчителя початкових класів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти (Н.Бібік, О.Савченко), загальні принципи організації педагогічного процесу та основні напрями конструювання змісту психолого-педагогічної підготовки, що забезпечують формування вчителя-дослідника, який перебуває у постійному пошуку ефективних і раціональних методів навчання і виховання (Л.Хомич), формування творчої особистості майбутнього вчителя (Н.Кічук, С.Сисоєва), організація професійного самовиховання майбутніх вчителів початкових класів (О.Кучерявий), формування етичної компетентності майбутніх вчителів початкових класів (Л.Хоружа) та ін..

Теоретичні проблеми професійної підготовки і формування особистості вчителя розглянуто в працях О. Абдуліної, О. Дубасенюк, І. Зязюна, М. Лещенко, І. Прокопенка, С. Сисоєвої, В. Сластьоніна, О. Солодухіної; зміст, методи, форми навчання у вищих навчальних закладах - у публікаціях І.Богданове!, О. Бульвінської, П. Воловика, А. Линди, В. Онищука, М. Фіцули та ін. Питання педагогічної технології вищої школи досліджені українськими вченими (А. Алексюк, В. Биков, В. Бондар, С.Вітвицька, С.Гончаренко, Р.Гуревич, В. Козаков, О. Мороз, Н. Ничкало, В. Сидоренко, С. Сисоєва та ін.).

Однак, незважаючи на дослідження цих та багатьох інших вчених, проблема лишається актуальною. В її структурі існують такі не досить вивчені питання, як загально-філософські проблеми особистості, особистість вчителя як ідеал і реальність, модернізація підготовки сучасного вчителя в педагогічному університеті, напрями та фактори формування особистісних характеристик педагога в сучасних умовах.

Одним з найважливіших чинників якості шкільної освіти є якість підготовки вчителів, домінантою якої є гармонія особистісного і професійного розвитку, формування не вчителя-предметника, а людини культури, гуманної, громадянськи свідомої. Зараз ми спостерігаємо неузгодженість швидких темпів модернізації шкільної освіти з процесами підготовки і перепідготовки учителів, їх недостатній інформаційний і методичний супровід.

Нині можна з жалем констатувати, що незважаючи на природні досягнення освіти, які забезпечує нова соціополітична система (демократичність, гнучкість, незаідеологізованість), в масовому вимірі освіта стала менш якісною, а переважна більшість випускників вищих навчальних закладів (особливо нових) не конкурентоспроможна на європейському ринку праці. Це зобов'язує менше говорити про власні досягнення, а все більше аналізувати світові та європейські тенденції реформування освіти і відповідно до цього напружено і послідовно вдосконалювати нашу професійну сферу діяльності.

Якість - це основа європейських домовленостей у рамках Болонського процесу, до якого минулого року приєдналася Україна. Відповідно до його принципів, відповідальність за якість вищої освіти лежить насамперед на кожному окремому навчальному закладі, й у такий спосіб забезпечується можливість перевірки якості системи навчання на національному і міжнародному рівнях. Звернемо увагу, що мова йде вже не стільки про якість освіти як таку, скільки про систему гарантій такої якості, котра б забезпечувала привабливість вищої освіти.

Якість освіти є загальновизнаним пріоритетом змін у системі сучасної освіти. Справу ускладнює той факт, що якість освіти також є неоднозначним поняттям. Уявлення про неї варіюються в залежності від культурної традиції, рівня цивілізованості країни, її включення в сучасні глобалізаційні процеси. Тому, виходячи з сучасних вимог до демократичної освіти та критеріїв освіченості, у перехідних суспільствах пропонується насамперед змістити центр ваги з пошуків оптимальних уніфікованих критеріїв, придатних для системи адміністративного контролю, до диференційованих критеріїв освітньої політики.

Протягом багатьох десятиліть термін «якість» був співзвучний з поняттям «інтелектуальна перевага», яке визначалося часткою ви-

пускників, які вступають до престижних університетів, або кількістю перемог на міжнародних змаганнях. Сьогодні якість означає новий зміст освіти, насамперед, те, що студенти здобувають компетентності, необхідні для професійної роботи і повсякденного життя в умовах інформаційного суспільства. Школа чи вищі навчальні заклади, які здатні мотивувати молодих людей до здобуття компетентнісних знань, і пропонують своїм випускникам реальні перспективи працевлаштування можуть вважатися більш високоякісними, ніж ті, які лише надають знання. Якщо за важливий показник якості взяти обов'язок навчальних закладів навчати найбільш важливим компетентнісним знанням і навичкам, то тоді визначення і добір останніх постає одним із найбільш складних завдань освітньої політики, спрямованої на підвищення якості освіти.

На сучасному етапі відбувається активний процес реформування української вищої школи, зумовлений потребами суспільства у високоякісних спеціалістах, а також орієнтацією України на входження до Євросоюзу, до кола цивілізованих країн світу. Протягом останніх років у вищих навчальних закладах України впроваджуються ідеї Болонської декларації, що визначає кардинальну перебудову всієї системи вітчизняної освіти [8].

Оскільки Україна приєдналася до Болонського процесу, це зумовило певний комплекс завдань, які стоять перед нашою країною, а саме:

- удосконалити двоступеневу структуру вищої освіти;
- прийняти прозорі та зрозумілі градації дипломів, ступенів і кваліфікацій;
- використати єдину систему кредитних одиниць і додатків до диплома;
- врахувати європейську практику організації акредитації та контролю якості освіти;
- підтримувати і розвивати європейські стандарти якості;
- ліквідувати перепони для розширення мобільності студентів, викладачів і дослідників;
- запровадити сучасні підходи до інтеграції вищої освіти і науки у справі підготовки магістрів та аспірантів;
- забезпечити подальший розвиток автономності та самоврядування в системі вищої освіти та науки.

Згідно Концептуальних засад розвитку педагогічної освіти України її інтеграції в європейський освітній простір основними завданнями розвитку педагогічної освіти є:

- забезпечення професійно-особистісного розвитку майбутнього педагога на засадах особистісної педагогіки;

- приведення змісту фундаментальної, психолого-педагогічної, методичної, інформаційно-технологічної, практичної та соціально-гуманітарної підготовки педагогічних та науково-педагогічних працівників до вимог інформаційно-технологічного суспільства та змін, що відбуваються у соціально-економічній, духовній та гуманітарній сфері, у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах;

- модернізація освітньої діяльності вищих педагогічних навчальних та наукових закладів, які здійснюють підготовку педагогічних і науково-педагогічних працівників, на основі інтеграції традиційних педагогічних та новітніх мультимедійних навчальних технологій, а також створення нового покоління дидактичних засобів;

- запровадження двоциклової підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра і магістра;

- вдосконалення системи відбору молоді на педагогічні спеціальності, розширення цільового прийому та запровадження підготовки вчителя на основі договорів;

- удосконалення мережі вищих навчальних закладів та закладів післядипломної педагогічної освіти з метою створення умов для безперервної освіти педагогічних працівників [1].

Нові цілі та завдання, зміст освіти і способи навчання та виховання визначають і нові вимоги до педагогічної діяльності, особистості самого вчителя. Підвищення професійної компетентності педагога та формування педагогічного корпусу, який відповідає запитам сучасного життя, - необхідна умова модернізації системи освіти. Учень повинен навчатися у кваліфікованого вчителя, зорієнтованого на результат навчальної діяльності.

Проблема вчителя - його професіоналізму, світоглядної культури, духовно-морального обличчя - одна з найактуальніших у педагогіці й філософії освіти. І це зрозуміло. Адже саме від вчителя, його особистісних характеристик залежить реалізація навчальних планів, якість освітніх послуг, виховання учнів як у процесі навчання, так і в позанавчальний час. У Національній доктрині розвитку освіти Украї-

ни у XXI столітті, в Державній програмі „Вчитель” окремо наголошується на необхідності формування особистості вчителя відповідно до потреб сучасної практики, динамічних змін, що відбуваються в країні і світі. Зрозуміло, цей процес потребує теоретичного забезпечення. Тому дослідження проблеми підготовки майбутнього вчителя початкових класів є досить важливим завданням.

Таким чином, зазначений проект вирішує завдання вироблення загальноєвропейського консенсусу у визначенні ступенів із погляду того, що випускники повинні вміти робити по завершенні навчання. Зручність компетентного підходу полягає в тому, що він дозволяє зберігати гнучкість і автономію в архітектурі навчального плану. Умовою створення європейської освітньої системи є її прозорість і легкість у розумінні й застосуванні. У результаті дослідження проблеми компетентності на рівні Болонської декларації були відібрані 30 загальних компетенцій із трьох категорій: інструментальні, міжособистісні й системні. Зауважимо, що кожна з вказаних категорій передбачає володіння спеціалістом певним рівнем інформаційних технологій.

Заслуговує на увагу концепція «інтегрованого розвитку компетентності», розроблена шведськими й американськими вченими (В. Чапанат, Г. Вайлер, Я. Лефсгед). Розвиток компетентності спеціаліста тут пов'язується з інтеграцією інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних, політичних аспектів знань та умінь. Професійна компетентність у контексті зазначеної концепції включає знання й уміння з різних сфер життєдіяльності людини, які необхідні для формування умінь і навичок здійснення діяльності творчого рівня [6].

Ми згодні із О.Савченко, яка вважає, що необхідно внести зміни у підготовку майбутнього вчителя початкових класів. Дана проблема розв'язується зараз в контексті виконання рекомендацій Болонської декларації.

Тривогу великає диспропорція між теоретичною і практичною підготовкою майбутнього вчителя. На нашу думку буде доцільним збільшення годин на педагогічну практику. Оскільки тільки на практиці у студента формуються якості майбутнього вчителя. Після проходження педагогічної практики студент стає іншим: зазнає змін внутрішньої його позиція, трансформується система особистісних цінностей і професійно-педагогічних настанов, збагачується когнітивний

зміст «Образу - Я», розширюється життєвий і професійний досвід. Хоч процес становлення особистості вчителя цим не завершується, потребує ще багато часу і зусиль, але не помічати змін, які відбулися, означає нехтувати внутрішніми умовами і закономірностями розвитку студента як особистості, що робить подальший процес формування його як майбутнього фахівця неефективним. Особливого значення при цьому набуває функціонування системи взаємин «викладач - студент». Під час цього розгортається вчинок самопізнання, формується і коригується «Я-концепція» майбутнього вчителя. Проте ці взаємини можуть бути як конструктивно-розвиваючими, так і стати детонатором внутріособистісного конфлікту студента (життєва криза, високий рівень тривожності, зміна професійного вибору тощо).

Слід звернути увагу на фундаментальну підготовку вчителя з початкової освіти. Нині іде тенденція до зменшення годин аудиторного навантаження, а збільшення годин самостійної роботи (співвідношення 1/3). Дуже добре, що ми у студентів формуємо самостійність, але більшість студентів не готова до самостійної роботи, і більшість вищих навчальних закладів не може на високому рівні забезпечити самостійну роботу студентів.

Важливою проблемою підготовки майбутніх учителів є посилення професійної зорієнтованості викладання як загальнокультурного блоку, так і базових теоретичних дисциплін: педагогіки, психології і методик викладання окремих навчальних дисциплін початкової ланки.

Щоб піднести якість теоретичної і практичної підготовки вчителів, як вважає О.Савченко, необхідно поєднувати ціннісний і компетентнісний підходи у їх професійній підготовці, формувати інтегровані професійні уміння, які мають універсальний характер, вчити студентів саморефлексії. В зв'язку з цим важливо визначати професійні потреби молодих учителів і закладати їх у зміст і структуру професійної підготовки. За своєю природою вчитель початкових класів не може бути професіоналом високого ґатунку без інтеграції психології, дидактики і методики, тому принципи інтеграції, системності, синергетики мають бути методологічним підґрунтям інноваційних змін у педагогічній освіті.

Для вдосконалення професійної підготовки вчителів початкових

класів в педагогічних учбових закладах упроваджуються оновлені державні стандарти професійної освіти, але якісна реалізація цих стандартів стримується недостатністю фінансово-матеріальної бази реформи освіти і поряд інших чинників.

Сказане вище означає, що є певні суперечності, гальмуючі процес вдосконалення професійної освіти вчителів, а саме:

- між об'єктивною потребою школи у вчительських кадрах високої професійної компетентності і реальним рівнем випускників педагогічних учбових закладів;
- між орієнтацією педагогіки на особу вчителя і школяра і спрямованістю підготовки педагога на традиції предметноцентрированого освіти у вузі;
- між педагогічною спрямованістю особи студентів і зниженням соціального статусу і престижу педагогічної професії;
- між насущними завданнями впровадження державних освітніх стандартів і фінансово-матеріальними можливостями учбових закладів;
- між об'єктивно існуючою специфікою конкретної педагогічної професії і її недостатнім обліком в освітньому процесі;
- між різними методолого-теоретическими підходами до вирішення проблем професіоналізації людини та ін.

Підвищенню якості професійної підготовки вчителів може сприяти реалізація таких головних умов, як:

- послідовне впровадження системної методології і передової технології в професійно-освітньому процесі;
- посилення особової спрямованості професійної підготовки вчителів, особливо розвитку ціннісно-орієнтаційної і мотиваційної сфер особи;
- опора на об'єктивні закономірності і прогресивні принципи професіоналізації людини;
- подолання існуючих суперечностей, гальмуючих вдосконалення професійної підготовки вчителів і зміцнення соціального статусу педагогічної професії.

Аналіз сучасної науково-методичної літератури з проблеми професійної підготовки вчителя початкових класів (Н.Кичук, М.Пентилук, Н.Светловська та інших) дає підстави стверджувати, що навчальна діяльність студентів має бути організована за допомогою мето-

димних задач. [2,4] На думку Н.Істоміної, М.Соловейчик та інших, розв'язуючи їх, майбутні педагоги набувають досвіду практичної діяльності, усвідомленого й творчого застосування засвоєних теоретичних знань [7].

Розкриваючи значення методичних задач для повноцінної професійної підготовки вчителів початкових класів, автори численних публікацій справедливо зазначають, що в такий спосіб студенти свідомо засвоюють теоретичний матеріал, починають розуміти суть взаємодії теорії з практикою, творчо осмислюють концептуальні положення, ідеї науковців та рекомендації вчителів-практиків. Спостереження за заняттями свідчать, що методичні задачі значною мірою активізують мислительну діяльність студентів, переконують їх у необхідності подальшої самостійної роботи з літературою.

Традиційно під методичною задачею розуміють певне завдання в розповідній або питальній формі, пов'язане з конкретною професійною ситуацією, пошуком шляхів розв'язання методичної проблеми. У методичній задачі, як правило, моделюється той чи інший елемент реальної педагогічної діяльності, яка вимагає від учителя усвідомлення певної проблеми, умов, стосовно яких вона має бути розв'язана, актуалізації необхідних знань і виконання грамотних дій для виходу з цієї ситуації. Матеріалом для методичних задач можуть бути фрагменти уроків.

Отже в Україні сформувались певні державні й суспільні вимоги до підготовки вчителя. Водночас помітні застарілі підходи, що орієнтували майбутнього вчителя на оволодіння знаннями та вміннями з окремих спеціальних дисциплін і далеко не завжди забезпечували його професійну готовність до цілісного навчання і виховання учнів, творчого ставлення до справи, самовдосконалення власної особистості. Дещо повільно нині педагогічна освіта переорієнтовується відповідно до вимог, продиктованих сучасними глобалізаційними процесами, інформаційною революцією, демократичними і ринковими трансформаціям.

Відтак освітня система потребує серйозної модернізації. Модернізація педагогічної освіти має забезпечити комплекс інновацій. Насамперед процес підготовки вчителя повинен вийти на новий рівень інтеграції науки і педагогічної освіти.

Література:

- 1. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України*

та її інтеграції в європейський освітній простір. Затверджено наказом МОН № 998 від 31. 12.2004р. <http://www.mon.gov.ua/education/average/topic/rozv/knc.doc>.

2. Курлыгина О.Е. Использование методических задач в процессе профессиональной подготовки учителя // Начальная школа. - 1998. - №4. ~ с. 9-11.

3. Мороз О. Г, Сласгьонін В. О, Філіпенко Н.І. Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація. -К., 1997. - 168 с.

4. Полякова Э. И. Методические задачи как одно из средств практической подготовки учителя начальных классов // Начальная школа. - 1989. - №12. - С.21-24.

5. Сбруєва А. Болонський процес: пошуки шляхів підвищення конкурентоспроможності європейської вищої освіти. // Шляхосвіти. - 2002. - № 1. - С. 18-21.

6. Сбруєва А. Особливості професійної підготовки вчителя початкових класів у контексті Болонського процесу //Науковий вісник Чернівецького університету [Текст]: зб. наук. пр. Вил. 299. Педагогіка та психологія / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича; [редкол.: Філіпчук Г. Г. та ін]. - Чернівці: Рута, 2006. -218 с.

7. Соловейчик М. С. Методические задачи как средство подготовки студентов к профессиональной деятельности // Начальная школа. - 2000. - №2. - С. 17-19.

8. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Вища шк. - 2004. - № 2-3. - С. 97- 125.